

СТУДЕНТИТЕ ОТ СПЕЦИАЛНОСТ „НЕФОРМАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ“ В УСЛОВИЯТА НА СТАЖАНТСКАТА ПРЕДДИПЛОМНА ПРАКТИКА – ПОДГОТОВКА, ВЪВЕЖДАНЕ, ЗАЩИТА

Доц. д-р Владислав Господинов,
гл. ас. д-р Галина Георгиева,
Румяна Георгиева-Илиева,
Мирослава Славейкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В статията се фокусира вниманието на изследователски екип по отношение на стажантската преддипломна практика в специалност „Неформално образование“. Представени са значимостта на проблема, рамката на практическата подготовка в специалността, мястото и значението ѝ, организацията и дейностите по посока подготовката, въвеждането на студентите и защитата на преддипломната практика. Съобразно това е проведено изследване със студенти от специалност „Неформално образование“ и са представени резултати от него. Очертани са редица успехи на процеса в актуалния му вариант на реализация и някои възможности за прецизирането му.

Ключови думи: стажантска преддипломна практика; неформално образование; студенти; анкета; интервю; успехи; усъвършенстване

Въведение

Практическата подготовка на студентите заема изключително важна част от образователния процес. Тя е своеобразен мост към включването им като бъдещи професионалисти в реални работни условия. Тази подготовка поставя студента в практико-приложна ситуация, която цели на терен да формира и усъвършенства у него качества и умения, които ще му позволят да се реализира в професията без сериозни сътресения в прехода от подготовка с водеща роля на теорията към практика и след това успешно да се развива като специалист. Добрите практики и като цяло, съществуващите модели за реализиране на практическата подготовка на студентите – като продължителност, съдържателни акценти и други, са разнообразни и трудно биха могли да бъдат представени дори в рамките на един университет. В известна сте-

пен има по-голяма яснота, когато става въпрос за преддипломната практика, която има обобщаващ характер и е най-важната – практика на практиките. Така например в специалност „Педагогика“ има строго фиксирани часове и основни дейности. В специалност „Неформално образование“ нещата стоят по-различно, но с времето, въпреки отсъствието на фиксирани изисквания, са се утвърдили определени стандарти. Стремешът към усъвършенстване, към повишаване качеството на образователния процес в отклик и на потребностите на практиката неизбежно провокира периодична необходимост от актуализиране на тази ключова практика и по-нататъшно развитие. Заедно с това изследванията на финалната практическа подготовка на студентите не са много, напр. на екипа И. Петкова, Й. Първанова, В. Господинов и М. Илиева по посока на предизвикателствата пред стажант-учители (студенти), учители наставници и преподаватели (Petkova, Parvanova, Gospodinov, Ilieva 2019, pp. 5 – 64). Също така Ц. Делчева очертава и изследва процеса на практическото обучение на студентите по „Социална педагогика“ (Delcheva 2020), а на следващата година М. Богданова и Божидара Кривирадева посвещават усилия за идентифициране на предизвикателства пред практическата подготовка на студентите в специалност „Социални дейности“ (Bogdanova and Kriviradeva 2021, pp. 5 – 60) и някои др. А в сферата на неформалното образование дори може да се каже, че липсват подобни изследвания.

С оглед на горепосоченото екип от 18 човека разработи и в момента реализира проект на тема „Преддипломната практическа подготовка на студентите като преход към тяхната професионална реализация“. В него са обособени три микроекипа, за всяка от трите специалности във Факултета по педагогика – „Педагогика“, „Социални дейности“ и „Неформално образование“. Преддипломната практика се ползва с особен статут, тъй като е насочена към това да консолидира знанията и уменията на студентите, усвоени и формирани през целия период на подготовка. Философията ѝ е свързана с тяхното задълбочаване и усъвършенстване и с формирането на компетентности на различни нива на терен за продължителен период – повече от два месеца. Преди всичко и по-конкретно, за да се вникне в дълбочина на фокусираното изследователско поле, е необходимо да се посочи, че през годините Факултетът по педагогика се е стремил да увеличава относителния дял на практическата подготовка на студентите, а досега до реални условия на терен да започва на възможно най-ранен етап. Този стремеж и тенденция са утвърдени и задълбочени и в актуалната, трета, след създаването през 2008 г. на единствената в България и до момента бакалавърска специалност „Неформално образование“, редакция на учебния план, в сила от академичната учебна 2019/2020 година.

В него още в първия семестър студентите осъществяват хоспитиране (от лат. ез. гостуване с цел наблюдение на терен) по: „Основи на неформалното образование“ 15 часа в редовната форма (р.ф.о.) и 10 часа в задочната форма

на обучение (з.ф.о.) и по „Теория на възпитанието“ 15 часа в задочната форма, I семестър и 15 часа в редовната форма, II семестър. Освен това хоспитиране има и по „Дидактика“ (по 15 ч. в р.ф.о, III сем. и з.ф.о., IV сем.), „Гражданско образование“ (15 ч. и 10 ч., съответно в р.ф.о и в з.ф.о.; и в двете форми в IV сем.), обучение по обществени дисциплини в занимания по интереси (15 ч. в р.ф.о, IV сем. и 10 ч. в з.ф.о., V сем.), организиране на образователни услуги в неформалното образование (15 ч. в р.ф.о, V сем. и 10 ч. в з.ф.о., VII сем.). Освен хоспитирането в учебния план на специалността са включени и лятна теренна практика I (60 ч. в р.ф.о и 40 ч. в з.ф.о., II сем.), теренна практика II (30 ч. в р.ф.о, IV сем. и 20 ч. в з.ф.о., V сем.), теренна практика III (със същия хорариум в двете форми, VI сем., и IX сем. в з.ф.о.), теренна практика IV (със същия хорариум в двете форми, VII сем., и IX сем. в з.ф.о.). Всяка от теренните практики е насочена към определено профилиране съобразно учебните дисциплини, които се изучават през съответния семестър.

От така представената картина е видно равномерно разпределение между цялото обучение досега на студентите и практиката, с акцент върху наблюдението през първата половина на периода и включване с лично участие на студента в реални практически дейности – през втората половина на следването, включително до предпоследния семестър, предшестваш семестъра, който е посветен само на стажантската преддипломна практика, която е в две части за редовната форма – 120 ч. част I и 180 ч. част II. В задочната форма съответно за първа и втора част 90 ч. и 135 ч. По същество, стажантската преддипломна практика не представлява нещо ново за студентите – всеки от основните компоненти е проиграван в рамките на семинарни занятия, хоспитиране и теренни практики. Новото при стажантската преддипломна практика е, че всички тези компоненти са интегрирани в цялостна система, а продължителността е много по-голяма в сравнение с всеки от предходните контакти с реални условия на терен. Втората част на тази практика е изцяло на терен и има два основни акцента, за качественото реализиране на които принос имат всички участници. И организационен, и съдържателен, които са взаимосвързани. Етапите, през които преминава реализирането стажантската преддипломна практика, са следните. На първо място, тези с предимно организационен характер: – подбор и сключване на договори с базови организации и базови специалисти през септември-октомври всяка година; – проверка на студентското състояние с оглед своевременно изчистване на невзети изпити или други технически проблеми (напр. невписани оценки) – основно условие за допускане до преддипломната практика. Последният шанс за преодоляване на проблеми е ликвидационната сесия в края на февруари; – проучване на възможностите на базовите организации и специалисти за участие в стажантската преддипломна практика в края на февруари; – избор, от страна на студентите, на провеждане на базова практика в началото на месец март; – провеждане на

инструктаж на студентите и начало на практиката около средата на март. По време на инструктажа се уточняват организацията на работа и съдържанието на дейностите. Подробно се разяснява портфолиото на практиката. Портфолиото има за цел да насочва и да отрази коректно и пълно дейността на всички участници в процеса. То съдържа следните елементи: заглавна страница, уводна част – в нея има четири подчасти: представени са целите и задачите на преддипломната практика, очакваните резултати и начинът на оценяване; втората част е посветена на условията за допускане, продължителност, място на провеждане и явяване и присъствие; възможности за индивидуално организиране на преддипломната практика извън списъка с базови на Факултета организации; третата част е начин на завършване на преддипломната практика, а в четвъртата се описват съдържанието на портфолиото и документите, които студентите трябва да попълнят и подготвят, представени в 13 приложения – бланки за присъствие и отчитане дейността на студента, бланка за самооценка на студента, бланки за обратна връзка, бланка за работни срещи с академичния наставник, бланка за оценяване от академичния наставник и от базовия специалист, насоки за изработване на заданието и на идейния проект; – въвеждане на студента в дейността на организацията и първоначална адаптация; – организиране протичането на практиката в базовата организация и на срещите за супервизия с академичния наставник; – регулярно попълване на документацията; – оформяне на окончателен вариант на портфолиото; – защита на преддипломната практика; – отчитане на часовете от преподавателите и базовите специалисти.

Основните съдържателни аспекти са по посока: – първоначално адаптиране на студента в базовата организация, запознаване с дейността и сработване с базовия специалист, към когото е прикрепен, и с други субекти, които имат отношение към протичането на практиката на терен; – наблюдаване и запознаване с дейността на организацията; – асистирани включване на студента в дейности на базовата организация; – осъществяване на самостоятелни дейности от страна на студента; – разработване на модел на образователно занятие; – разработване на модел на образователна дейност; – подготовка на експозе и защита на преддипломната практика.

С оглед на горепосоченото целта на проекта е да се проучи актуалното състояние и да се усъвършенства процесът на провеждане на преддипломната практика на студентите от трите специалности във Факултета по педагогика: „Педагогика“, „Социални дейности“ и „Неформално образование“, с фокус към подготовката за професионалната им реализация и с оптималното включване на всички участници в процеса – студенти, преподаватели, базови специалисти и административно-технически персонал. В рамките на проекта се оформиха три микроекипа – по един за всяка от трите специалности. Конкретните задачи, които преследва проектът, са следните: да се направи обзор

на научната литература по проблема и да се формулира концептуална рамка за реализиране на преддипломната практика; да се проучи и анализира актуалното състояние на процеса на провеждане на преддипломната практика, като дейностно осигуряване, комуникация между участниците и др. Изпълнението на тази и следващите две цели са във фокуса на настоящия текст; да се идентифицират силните страни, ограниченията и възможности за оптимизиране на процеса; да се установи мотивацията на студентите за предстоящата им професионална реализация; да се установят проблемни зони при провеждането на практиката от гледна точка на базовите специалисти и възможностите за провеждане на нови съвместни дейности, споделяне на добри практики и др.; да се апробират, на базата на проведените изследвания, възможностите за усъвършенстване на моделите за провеждане на преддипломната практика при отчитане спецификите на отделните специалности; да се популяризират периодично резултатите от изследването чрез различни научни форуми, формати (конференции, публикации, филми и др.).

Изследване

Един от основните методи, които вече са приложени с оглед изследване на горепосоченото, е анкетата. Екипът по проекта разработи бланка на анкетна карта, която включва 27 въпроса. Три от тях са със скала от 1 до 10, 8 броя са с Ликертова скала, 7 бр. са отворени частично (трябва да се довършват изречения) или напълно и 9 бр. са затворените въпроси. Преди демографската част на анкетираните се предоставя възможност да поставят, ако преценят, въпроси, които са в контекста на темата, но не са засегнати. Първите седем въпроса са насочени към проучване на предварителния етап на практиката и периода на включването на студентите в работата на базовата институция, а смислово свързани с тях са въпроси 8 – 11 и 16 – 18, включително. Именно тези въпроси са подложени на анализ в настоящия текст от В. Господинов (1 – 6 въпрос, вкл.), Р. Георгиева-Илиева (8 – 11 въпрос, вкл.) и М. Славейкова (16 – 18 въпрос, вкл.) – студент трета година в специалност „Неформално образование“. В настоящия текст е включен и анализ на Г. Георгиева по посока резултатите от интервю със същите студенти, с които е направено анкетното проучване – общо 17 човека от редовната и задочната форма. А резултатите и анализът на останалите въпроси от анкетното проучване сред студентите от „Неформално образование“ са представени в друга статия с автори С. Ангелова, Б. Йорданова и А. Върбанова, също публикувана в настоящата книжка 5s (допълнителна) от 2024 г. на сп. „Педагогика“.

Конкретно целта на настоящата статия е да се представят и анализират резултатите от изследване мнението на студенти от специалност „Неформално образование“ относно основните етапи от стажантската преддипломна практика: предварителен етап – преди началото на практиката – избор на институ-

ция и инструктаж, адаптационен етап – вписването на студента в дейността на базовата организация; етап на активно включване на студента – с фокус в статията към трансфера на знания в практико-приложен формат в ежедневните дейности на студента, и заключителен етап – подготовка и защита на профолиото. И на тази основа да се изведат конкретни идеи за усъвършенстване и съответно повишаване на ефективността.

Първият въпрос в анкетната карта е въвеждащ и цели да даде най-обща представа за усещането на студентите за степента им на готовност преди започването на практиката „В каква степен се чувствате подготвени, за да започнете преддипломната практика?“. Налице е 10-степенна скала, при която трябва да се избере една цифра, като се има предвид, че 1 е най-малко, а 10 е най-много. Общо около една трета от респондентите, или 6 човека (35,3%), са посочили най-голямото число (10), трима са избрали степен 9, а 7 (42,2%) са предпочели степен 8, един – степен 7. Резултатите, като цяло, демонстрират ясно, че инструктажът, предхождащ практиката, е изпълнил своята цел – осигурявайки на студентите необходимата информация, която да неутрализира в максимална степен усещането за неизвестност от предстоящото и по този начин да повиши увереността у студентите. Разбира се, това не означава, че няма какво да се усъвършенства, без да се търси посочване на максимална степен от всички участници.

Инструктажът, който се провежда преди началото на преддипломната практика, би могло да се каже, че има двойна функция. От една страна, той повишава нивото на информираност на студентите и понижава нивото на стрес, респективно степента на увереност би трябвало да нараства, т.е. рефлексии се са на вътреличностно ниво. Заедно с това инструктажът е изключително важна част от видимия процес, насочен към успешно вписване и адаптирането в дейността на организацията и работата с базовия специалист. В този смисъл, като естествено продължение на предходния въпрос е вторият от анкетната карта – „Информацията, която получихте по време на инструктажа преди началото на практиката, доколко Ви помогна, за да се впишете в практиката по оптимален начин? (изберете една цифра и я оградете, като имате предвид, че 1 е най-малко, а 10 е най-много)“. Но заедно с това резултатите от него показват интересна динамика по отношение на степента на готовност на студентите и успешното вписване в работата на терен. Общо 10 човека са посочили максималната степен 10, 3-ма студенти – степен 9, и по един студент е посочил степени 3, 5, 6 и 8. По този начин, от една страна, има значителен процент на посочилите максималната степен (по-висок в сравнение с предходния въпрос), което подсказва, че вече на терен, студентите са оценили реално ценността на получената преди началото на практиката информация. И от друга страна, макар и не толкова ясно, има известно поляризиране между най-високите и по-ниските оценки, което може да се дължи на разминаване между информа-

цията и реалността в институцията или на разминаване между очакванията на студента и реалната работа на терен или др.

Третият въпрос е свързан с предлагане на студентите на хипотетичната ситуация за промяна, т.е. „Ако можехте Вие да промените нещо по отношение на инструктажа, какво би било то?“ (посочете до три възможности или отговор „Няма нужда от промяна“). От резултатите прави впечатление, че 9 човека, т.е. почти толкова човека (10), колкото по предходния въпрос, в който са посочили най-високата степен относно помощта на информацията по време на инструктажа за оптималното вписване в работата на терен, при този въпрос са отбелязали отговора „Няма нужда от промяна“. Като цяло, това са едни и същи хора – тези, които са посочили този отговор и степен 10 по предходния въпрос. Един от студентите конкретизира: „Няма нужда – беше посочено всичко, а което не беше ясно, базовият специалист и академичният наставник ми помагаша“. Това подсказва, че като цяло, инструктажът се провежда по сполучлив начин. Заедно с това обаче са посочени и няколко отговора с предложения за промяна, които заслужават също внимание и анализ, а именно:

– „Първо да се проведе инструктажът, след това – изборът на институция“ (по въпр. 2 е посочена степен 9).

– „Възможност за онлайн инструктаж“ (също по този начин стоят нещата при този студент). Още един студент, посочил степен 10 по втори въпрос, застъпва позиция за онлайн инструктаж, а също така „Да има файл с „често задавани въпроси“ като възможности за провеждане на практиката“. През 2020 г. инструктажът е проведен малко преди обявяване на извънредно положение и затварянето, а през пандемичните 2021 и 2022 година инструктажът е реализиран два пъти в един ден – в присъствена форма и чрез платформа – вечерта, от 18,30 ч., за студентите, които нямаха възможност поради различни причини да присъстват точно този ден – карантина, невъзможност да бъдат пуснати от работа или др. Това определено дава повече комфорт на учащите се, но разбира се, изисква двойни усилия от страна на инструктиращите. Възможно решение е разделяне на отговорностите между членовете на екипа – част от него да прави присъствения инструктаж, а друга част – в платформа. Но при много точно съгласуване на информацията, която се предоставя, между осъществяващите двата инструктажа в двете му форми. В подобен контекст е и следващото предложение за промяна.

– „Може би да има две дати или да е в уикенда, или след работно време в делничен ден“ (посочена степен 6 по въпрос 2). Вероятно това предложение е направено от работещ и/или студент в задочната форма на обучение. Това предложение повдига въпроса за равнопоставеността на студентите от различните форми на обучение. Въпреки че независимо от формата на обучение, всички студенти трябва да са си осигурили възможност за продължителен период извън работата, ако не работят в институция за неформално образование.

– Двама студенти застъпват една и съща позиция: „Повече информация относно дейността на организацията“ (степен 8 по втори въпрос) и „Информация за всяка една от институциите“ (степен 5 по втори въпрос). Вероятно това са предложения за удобство, т.е. закуп да се събере информацията, за да спестят на студентите „обикалянето“ на интернет страниците на институциите, адресите на които получават в общ списък около 10 дни преди началото на практиката, с оглед избор на институция. Също така не трябва да се пропуска моментът, че с немалко от институциите студентите са имали досег в рамките на следването си.

– „По-отговорно споделяне на информация“ (степен 3 по въпрос 2).

– „Да не бъдат правени промени за изпитните дати в период, по-малък от 5 дни“ (степен 10 по въпрос 2). Тези отговори, въпреки че са малко, заслужават също внимание, защото „при разнищването на причината за вълнение, безпокойство, униние и пр. не бива да се скъпи време (и усилия от страна на специалиста – бел. моя – В.Г.) ... това са и подходящите моменти за упражняване на възпитателно въздействие“ (Trashliev, Evgenieva 2008, p. 122).

Резултатите от този въпрос подсказват, че би могло да се помисли за промени по отношение на времето за провеждане и формата на провеждане на инструктажа. Или по-скоро за утвърждаване като редовна практика на вече случили се поради извънредната ситуация неща. И по този начин превръщане на ефекта в дефект.

Мотивацията за избор на институция е въпрос, който има важна роля по отношение на начина на реализация на самата практика. Като цяло, винаги предпочитанията на студентите са удовлетворявани, но от изследователски интерес решихме да проверим при наличието на тази свобода на избор кои са водещите мотиви за избор. С най-висок относителен дял (13 човека или %) е посочена най-високата степен 5 по Ликертовата скала на отговора „Дейността ѝ е в област, която ме интересува професионално“. На второ място е посочен отговорът „Това, че съм я посещавал и я познавам добре“ (степен 5 е посочена от 6 човека, а степен 1 – от 6 човека), т.е. това, че дадена организация е позната на студента, от една страна, е мотив, за тези, които са установили, че съответната базова организация е тяхното място, и от друга страна, е обратното – познаването на дейността и несъответствието ѝ с предпочитанията на студента за тип дейност, с която има желание да се занимава и/или др., води до противоположния резултат. Като степен 2, 3 и 4 са посочени съответно от трима, двама и един студент. На трето място е 5-а степен с посочени от 5 човека два отговора – „Това, че работя в нея“ е „По препоръка на друг/и студент/и“. Почти всички студенти (16 човека от общо 17) са посочили степен 1 на отговора „Нямах предпочитание, по разпределение попаднах там“. Също така за студентите няма значение при избора „Това, че имам възможност да започна работа в нея след приключване на практиката“, „Близко е до дома ми“ и „По

препоръка на друг/и студент/и“ и на трите отговора степен 1 („най-малко“) е избрана от 13 човека. Т.е. водещ мотив за избор е типът дейност, която е в „област, която ме интересува професионално“. В отговор на „Друго“ един студент е посочил „координатора“ и „степен 5“. По отношение на въпроса „Доколко удовлетворителни бяха възможностите за избор на институция за провеждане на преддипломната практика?“ 10 студенти са посочили най-високата степен 10, двама студенти – степен 9, двама – степен 7, и трима – степен 5, т.е. като цяло, е налице добър избор сред 14-те базови институции в сферата на неформалното образование, с които Факултетът по педагогика е имал подписан договор през 2022/2023 академична учебна година. Като част от поредицата въпроси, свързани с избора на институция за преддипломната практика, е и въпрос 6 от анкетната карта, който има по-обобщаващ и авторефлексивен характер, а именно: „В каква степен сте удовлетворени от собствения си избор на базова институция?“. Общо 12 студенти са отбелязали като отговор най-позитивната възможност „напълно удовлетворен/-а“, а четирима – „по-скоро удовлетворен/-а“, като само един е избрал „напълно съм неудовлетворен/-а“.

На въпрос 7 кои са трите основни предизвикателства, които са срещнали към началото на преддипломната практика, студентите дават разнообразни отговори. За нас не е учудващо, че най-често срещаната трудност, която бива назовавана, е свързана с намиране на свободно време и отделяне на достатъчно време. Този отговор е посочен на първо място в общо четири от отговорите на студентите. Времевият ресурс е търсен в цялото ни общество и няма как да не признаем, че знаейки, че студенти и работят, те ще изпитат неудобства по време на провеждането на практиката. Това обаче не означава тя да бъде намалена като времетраене, което ще се види в отговорите на въпрос №8, в който питаме студентите какво е тяхното мнение по отношение на продължителността ѝ, за което ще стане въпрос малко по-надолу в текста. Да се върнем на анкетното проучване и на изброените от студентите затруднения. По три пъти на първо място има споделени трудности като внедряване в екипа и трудности, породени от самото занятие. Фактът, че вписването в чуждите колективи поражда затруднения, дава основание да се помисли за по-нататъшно развитие на практиката в тази посока, за последващи действия по отношение на по-добра и по-ефективна колаборация с базовите организации и специалисти. В по два отговора имаме трудности и проблеми като график и координиране; говорене, преподаване пред публика и притесненията, породени от това; трудности от личен характер; отговорност; инициативност. В два от отговорите е споделено, че студентите не са изпитали трудности. Следващи проблемни зони, които са посочени на второ място по значимост (всичките с по един отговор), са: проучване на потребностите; избор на тема на занятието; овладяване и съответно промяна на груповата динамика по време на изпълнение на заданието; трудност при комуникацията и въздържане от даване на съвети;

организиране на учениците по време на занятието; късно получаване на информация; неадекватни срокове; ориентиране в документацията; достъпност и изпитана трудност при разбирането на това какво се очаква от студента; интерес; компетентност; възраст на участниците; реализация на занятие, което да е подходящо за самата институция; идеен проект.

По отношение на продължителността на преддипломната практика (въпрос № 8: „Според Вас продължителността на преддипломната практика е: ...“), 68,8% от студентите я определят като достатъчна; 18,8% – като дълга, и съответно 12,5% – като недостатъчна. Казано с други думи, малко повече от две трети от студентите, преминали през практиката, са удовлетворени от нейното времетраене. Може да се помисли за това как да бъдат отреагирани нуждите на една трета от студентите, които са посочили двата диаметрално разположени отговора, а именно „дълга“ и „недостатъчна“.

На въпроса до каква степен теоретичните знания се свързват с практическото реализиране по време на самата практика, 62,5% от студентите отговарят с „напълно“, 18,8% – с „донякъде“, 12,5% дават отговор „трудно ми е да преценя“ и съответно 6,2% дават отговор „не“. Докато при предходния въпрос имаме малко повече от две трети, които дават положителен отговор, тук вече процентът им намалява. Кое то, от своя страна, отваря врата към дебата и дискусията до каква степен теорията и практиката са свързани и имплементирани в обучението на студентите, можем ли да защитим и затвърдим тази тяхна свързаност занапред и всъщност до каква степен можем да говорим за въпросната свързаност.

Десетият въпрос от анкетното проучване се стреми към изследване на въздействието на практиката върху различни показатели, като например разбирането и отношението към професията; мотивацията за работа по специалността; по отношение на разбирането на взаимовръзката между теория и практика; върху развитието на практическите умения за прилагане на конкретни методи. Прави впечатление високият (достигащ почти 70%) процент на студентите, посочили най-високата, пета степен. Към този въпрос един студент е използвал опцията „Посочете друго“, упоменавайки, че практиката е спомогнала за развиването на чувство за отговорност.

Фигура 1. Разпределение на стойностите на отговорите по твърдение № 10: „В каква степен проведената практическа работа оказва въздействие по отношение на ...“

В 11-ия въпрос от анкетата студентите са запитани дали дейностите по време на практиката са позволили да развият професионални умения за работа на терен. Получените отговори са, както следва: 68,8% отговарят с „да“; 31,2% отговарят с „по-скоро да“ и 0% посочват отговори „не“ и „по-скоро не“. Тук отново можем да говорим за приблизително две трети от студентите, които дават отговор и споделят удовлетвореност от формата и съдържанието на практиката, даваща им възможност да работят в посока надграждане на умения, компетентности, професионален опит.

Според данните от проведеното анкетно проучване малък процент (6,2%) от отговорилите смятат, че подготовката на портфолио за провежданата практика е трудна (въпрос № 16). Това може да показва нуждата от насоки в тази област или допълнителна подкрепа. Докато умерен процент (12,5%) намират изготвянето на портфолио за лесно. Това предполага, че част от студентите се чувстват уверени в подготвянето на такъв вид задача. Други (12,5%) смятат, че изготвянето на портфолио изисква твърде много излишни детайли. Обратната връзка на студентите показва, че съществува известно безпокойство относно нивото на детайлност или необходимата информация за портфолиото. Но по-голямата част (37,5%) от тях определят изготвянето на портфолио като възможност за структуриране на извършената работа. Това показва, че много от студентите гледат на подготовката на портфолиото като на начин за организиране и за представяне на тяхната работа ефективно. Значителен процент (18,8%) от тях са отбелязали други отговори, които не са обхванати от предва-

рително зададените опции. В тези отговори се посочва, че студентите смятат изготвянето на портфолио за формално и изискващо твърде много излишни детайли. Както и че за тях е трудно да го изготвят и им е необходима възможност за структуриране на извършената работа. Други смятат, че е лесно, но с пояснение, че при трудност са имали подкрепата от базовия специалист и академичния наставник (фиг. 2).

Фигура 2. Мнение на студентите при определяне изготвянето на портфолио за проведената стажантска преддипломна практика (общо 17 студенти)

При извеждането на данните, касаещи допълнителната нужда при изготвяне на портфолиото (въпрос 18), половината (50%) от студентите изразяват необходимостта от повече време за подготовката. Това показва общата нужда от допълнително време за ефективно завършване и усъвършенстване на тяхното портфолио. Други (12,5%) смятат, че се нуждаят от по-подробни насоки от академичните наставници. Това предполага желание за по-ясни инструкции или подкрепа от техните академични наставници по време на процеса на подготовка на портфолиото. Значителен процент (18,8%) от отговорилите посочват нуждата от подкрепа от базови специалисти в процеса на изготвяне на портфолиото си. Това подчертава важността от търсене на съдействие от страна на експерти в конкретната област за подобряване качеството на подготовка на портфолиото. Една четвърт (25%) от студентите заявяват, че не са се нуждаели от нищо друго, когато са изготвяли своето портфолио. Това показва, че те са се чувствали уверени по време на целия процес при подготовката на портфолиото си (фиг. 3).

Фигура 3. Мнение на студентите относно допълнителна нужда при изготвяне на портфолиото (общо 17 студенти)

Както се вижда от графиката, половината от участниците в анкетното проучване споделят, че се нуждаят от повече време при изготвянето на портфолиото си.

Според данните от анкетното проучване една четвърт (25%) от студентите посочват в отговорите си, че са необходими промени на портфолиото за преддипломната практика от отношение на огромния брой документи, структурирането на методите, административната част и оптимизиране на графиците, за да се избегне дублиране на информация. Други (12,5%) са склонни да се съгласят, че са необходими промени конкретно по отношение на прилагането на периодични отчети и коригиране на графиците, за да бъдат по-чести (веднъж на всеки две седмици). Малък процент (6,2%) смятат, че портфолиото не изисква промени, тъй като всичко е обяснено точка по точка. Най-голямата група (37,5%) от дадените отговори от студентите показва, че портфолиото не се нуждае от промени. Това предполага, че значителна част от отговорилите са доволни от текущото състояние на портфолиото. И близо 19% (18,8%) от участниците в анкетното проучване изразиха несигурност, като избраха „Не мога да преценя“. Този отговор предполага ниво на неспособност да се състави категорично мнение или оценка относно необходимостта от промени в портфолиото за преддипломната практика.

Както се вижда от графиката, най-голям брой участници от анкетното проучване смятат, че портфолиото за преддипломната практика няма нужда от промяна.

Таблица 1. Количествена обработка на данните от анкетното изследване

№	Въпроси	Абсолютна честота	Относителна честота
16.	16а (Трудно)	1	6,2%
	16б (Лесно)	2	12,5%
	16в (По-скоро безполезно)	-	0%
	16г (Изискващо твърде много излишни детайли)	2	12,5%
	16д (Формално)	2	12,5%
	16е (Възможност за структуриране на извършената работа)	6	37,5%
	16ж (Друго)	3	18,8%
17.	17а (Повече време)	8	50%
	17б (Повече предварителна информация)	-	0%
	17в (По-подробни насоки от академичните супервайзъри)	2	12,5%
	17г (Подкрепа от базови специалисти)	3	18,8%
	17д (Не, нямах нужда от нещо)	4	25%
	17е (Друго)	-	0%
18.	18а (Да, по отношение на...)	4	25%
	18б (По-скоро да, по отношение на...)	2	12,5%
	18в (По-скоро не, защото...)	1	6,2%
	18г (Не се нуждае от промяна)	6	37,5%
	18д (Не мога да преценя)	3	18,8%

В началото на месец юни 2023 г. е проведено полуструктурирано интервю със студенти от специалност „Неформално образование“, ОКС „бакалавър“, IV курс, редовна форма на обучение, и V курс, задочна форма на обучение. Предвид целите на настоящата публикация, ще бъдат представени и интерпретирани данните относно финалния етап от преддипломната практика, свързан с провеждането на защита. Основните изследователски въпроси са ориентирани към проучване на възможности за организиране на защитата и за включване на студентите в процесите на оценяване и даване на обратна връзка, за да се осигуряват оптимални условия за успешно представяне.

Интервюирани са общо 17 студенти, които оказват съдействие, като отговарят на поставените въпроси. Това са всички студенти, които провеждат преддипломна практика през 2023/2024 академична година и се явяват на за-

щата. Направен е контент анализ на данните от интервюто, а с оглед по-лесно ориентиране са представени относителните честоти (таблица 2). Изведени са следните категории: продължителност на представянето по време на защитата, формат на представянето, осигуряване на обратна връзка от академичен наставник, включване във взаимно оценяване, реализиране на самооценяване. Разпределенията на данните относно демографските признаци, които ще бъдат представени, са както следва: 88,2% от интервюираните студенти са от женски пол, а 11,8% – от мъжки пол; 47,1% от тях са на възраст до 30 г., а останалите са на възраст над 30 г.; относителните дялове по отношение на курс и форма на обучение са същите – 47,1% от интервюираните са IV курс, редовна форма на обучение, а 52,9% – V курс, задочна форма на обучение; 58,8% от тях изразяват предпочитания за професионална реализация в столицата, 35,3% – в малък град, и 5,9% – в село.

Важни фокуси, които се открояват при контент анализа, са продължителност на представянето по време на защитата и какъв да е форматът или как то да се реализира най-ефективно.

Предвиденото време от 10 минути се оказва оптимален вариант за систематизиране на най-значимите и интересни моменти, които студентите биха искали да споделят по време на защитата. Само един от интервюираните посочва негативното твърдение, доколкото преценява предоставеното време като недостатъчно да се представят по-подробно реализираните дейности по време на преддипломната практика.

Като най-ефективно решение за представянето по време на защитата се очертава осигуряването на възможности за избор с оглед акцентирание по-скоро върху силните страни на студентите (относителен дял 64,7%). По-конкретни приемливи решения, които се открояват при анализа на данните, са представяне чрез презентация (относителен дял 23,5%) и раздаване на материали, които присъстващите могат да разгледат (относителен дял 11,8%). Използването на презентация се обосновава, както следва: осигурява се „по-добро визуализиране“; „по-удобно е“; осигуряват се възможности да се структурират повече данни за практиката; осигуряват се възможности за „по-продължително ангажиране на вниманието на аудиторията“. Това решение се възприема като оптимално от стажанти, които са в V курс и се обучават в задочна форма на обучение (4 стажанти). В този смисъл за тези стажанти най-благоприятен би бил вариант за провеждане на защита с осигурена свобода за избор при представяне или представяне чрез презентация.

Що се отнася до използването на различни материали, които да се раздадат по време на защитата, то се посочва от двама стажанти от IV курс, редовна форма на обучение. Това решение се обяснява, както следва: „по-интересно е“; осигуряват се възможности присъстващите да станат „съпричастни към атмосферата по време на практиката“.

Като цяло, би могло да се обобщи, че за тази група от стажанти (IV курс, редовна форма на обучение) най-доброто решение е да имат възможност сами да изберат какво да е представянето, но приемлив вариант е и раздаването на материали, които останалите стажанти да разгледат.

Споделена е и идеята по време на инструктажа да се коментира с всяка група от стажанти дали биха желали да имат по-голяма свобода, или по-добър вариант би бил представянето предварително да се регламентира, като се реши как ще се осъществява за всички стажанти от съответния випуск.

Сред важните фокуси при анализа на данните от интервюто са и осигуряването на обратна връзка от академичния наставник, който е консултирал съответните стажанти по време на преддипломната практика; включването на стажантите в процес на взаимно оценяване и реализиране на самооценяване. Осигуряването на обратна връзка от академичен наставник и по време на защитата се очертава като благоприятно решение. Фокусирането на вниманието върху най-значимите постижения и преодолените проблеми по време на практиката се оценява позитивно, като се обосновава, както следва:

- осигурява информация за постигането на целите по време на практиката
- „как се е справил всеки от студентите“;
- осигуряват се насоки „за усъвършенстване и по-добро следващо представяне“;
- „подкрепящо е за стажантите“.

Включването на стажантите в процес на взаимно оценяване не се възприема като особено благоприятно решение или поне полезността му се оказва по-скоро спорна (относителен дял 64,7%). Обясненията може да се систематизират, както следва:

- „стажантите се познават и ще проявят субективизъм“;
- „не се чувствам комфортно да оценявам и да бъда оценявана от другите“;
- стажантите „ще се поставят в неудобно положение“.

По време на интервюто като потенциално решение е предложено по-скоро останалите студенти да имат възможност да поставят въпроси след представянето на всеки стажант.

Полезността на самооценяването се осъзнава в много по-голяма степен (относителен дял 76,5%), което позволява включването на стажантите в процес на самооценяване да се определи като благоприятно решение, доколкото има потенциал да мотивира стремеж към по-добро представяне. Негативното отношение се обяснява с трудностите човек сам да се оценява, проявата на субективизъм, влиянието на различни емоции. Възможно е да се открият идеята за реализиране на саморефлексия и идеята за представяне на модели или примери как да се реализира самооценяване по време на защитата.

Таблица 2. Данни от интервюто

Твърдение		Абсолютна стойност	Относителна стойност
1.	Времето е достатъчно	16	94,1%
	Времето не е достатъчно	1	5,9%
2.	Представяне чрез презентация	4	23,5%
	Представяне чрез постер	-	-
	Да се дадат и материали, които присъстващите да разгледат	2	11,8%
	Представяне само в устна форма	-	-
	Посочете и обяснете друг отговор	11	64,7%
3.	Обратната връзка от академичен наставник е полезна	17	100%
	Обратната връзка от академичен наставник не е полезна	-	-
4.	Взаимното оценяване е полезно	4	23,5%
	Взаимното оценяване не е полезно	11	64,7%
	Посочете и обяснете друг отговор	2	11,8%
5.	Самооценяването е полезно	13	76,5%
	Самооценяването не е полезно	2	11,8%
	Посочете и обяснете друг отговор	2	11,8%

Основните обобщения, които е възможно да се изведат въз основа на анализа на данните от интервюто, са следните.

1. 10 минути се преценяват като оптимално време за провеждане на защита на портфолиото от преддипломната практика. В този смисъл, решението на комисията, която организира и оценява тази практика, за тези лимити в темпорално отношение се оказва рационално и се възприема изключително позитивно.

2. Друго от решенията на комисията за организиране и оценяване на преддипломната практика, което се възприема и оценява високо, е свързано с това предпочитанията на всеки студент в зависимост от субективната му преценка как би се представил по най-добрия начин, да определят какво да е представянето на всеки. Вероятно е конструктивна идеята по време на инструктажа координаторът и академичните наставници да коментират с всяка група стажанти дали биха желали да имат по-голяма свобода относно представянето по време на защитата, или по-добър вариант би бил това представяне предварително да се регламентира, като се реши как ще се осъществява за всички стажанти от съответния випуск.

3. Изключително позитивно се преценява осигуряването на обратна връзка от страна на всеки от академичните наставници след представянето по време на защитата на всеки от стажантите, които наставниците са консултирали по време на практиката. Споделянето на хубави моменти и работещи решения за преодоляване на възникналите затруднения се преценява като мотивиращо, а може да се окаже и полезно от гледна точка на обогатяването на опита на останалите стажанти.

4. Причините са различни, но доста негативно се възприема използването на взаимно оценяване по време на защитата. Вероятно поне първоначално добро решение е да се стимулират студентите да поставят въпроси след представянето на всеки от стажантите. По този начин ще се акцентира върху интересни и ефективни решения в различни ситуации, които са възникнали по време на практиката.

5. Потенциалът и ползите на самооценяването се признават с изключителна убеденост. Осигуряването на модели за реализиране на самооценяване и саморефлексия по време на защитата би могло да съдейства в голяма степен за концентриране на вниманието върху личностно значими фокуси и предпочитания, разкриващи отделни аспекти от визията на всеки от стажантите за собствената му професионална реализация.

Заключение

Проблемът относно ефективността на практическата подготовка на студентите е перманентно актуален и ще повишава значимостта си през следващите години, доколкото добрата практическа подготовка стимулира по-голяма увереност и удовлетвореност у младите специалисти. Реализираните дейности по време на преддипломната практика осигуряват разнообразни възможности за демонстриране и развитие на значими компетентности, както и за осмисляне на преживяното и наученото с оглед подпомагане на вземането на решения от страна на стажантите относно бъдещата им професионална реализация.

Анализът на резултатите от проведеното анкетно проучване със завършващите през академичната учебна 2022/2023 година студенти показва, че в резултат от усъвършенствания, плод на усилията на много хора, през 12-те години (от първото провеждане на преддипломната практика в специалност „Неформално образование“ през 2011/2012 година) процесът днес се реализира по оптимален начин, конкретно в частта, фокус на анализ в настоящия текст, касаеща предварителната подготовка за практиката, въвеждането на студента в институцията и финалния етап – в организационно-технически, съдържателно-дейностен и документален план – портфолио и допълнителни продукти от дейността. Съществуват и някои възможности за постигане на още по-високо качество. Те биха могли да се обмислят и да са по посока

на: въвеждане на инструктаж и в онлайн формат; инструктаж отделно за студентите от задочната форма; увеличаване продължителността на периода за реализиране на преддипломната практика, в т.ч. от гледна точка на увеличаването на часовете по настоящия учебен план – има резерв между една до три седмици, който към момента не е използван по редица причини; някои минимални усъвършенствания по портфолиото и др. Разбира се, за да е пълна картината, е предвидено провеждане на изследване и с базови специалисти, участващи в преддипломната практика. На базата на получените и анализирани резултати биха могли да се направят и съответни корекции в преддипломната практика.

Благодарности и финансиране

Това изследване е финансирано от Европейския съюз – Next Generation EU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01“ – за проект №.70-123-470 от 27.06.2023 г. на тема „Преддипломната практическа подготовка на студентите като преход към тяхната професионална реализация“, Факултет по педагогика при СУ „Св. Климент Охридски“.

ЛИТЕРАТУРА

- БОГДАНОВА, М.; КРИВИРАДЕВА, Б., 2021. *Предизвикателства пред социалната работа и практическата подготовка на студентите от специалност „Социални дейности“*. София: Св. Климент Охридски.
- ДЕЛЧЕВА, Ц., 2020. *Практическото обучение на студентите по „Социална педагогика“ поглед „от вътре навън“*. Стара Загора: Кота. ISBN: 978-954-305.
- ПЕТКОВА, И.; ПЪРВАНОВА, Й.; ГОСПОДИНОВ, В.; ИЛИЕВА, М., 2019. *Стажантската практика през погледа на студенти, учители наставници и преподаватели*. София: Св. Климент Охридски. ISSN 2367-4644.
- ТРАШЛИЕВ, Р.; ЕВГЕНИЕВА, Е., 2008. *Практическа подготовка на студенти от направление „Педагогика“*. София: Д-р Иван Богоров. ISBN:978-954-316-066-2.

Acknowledgments & Funding

This study is financed by the European Union-Next Generation EU, through the National Recovery and Resilience Plan of the Republic of Bulgaria, project SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01“– for project No. 70-123-470 of 27.06.2023 on the topic “Pre-graduate practical training of students as a transition to their professional realization”, Faculty of Pedagogy at SU “St. Kliment Ohridski”.

REFERENCES

- BOGDANOVA, M.; KRIVIRADEVA, B., 2021. *Predizvikatelstva pred socialnata rabota i prakticheskata podgotovka na studentite ot specialnost „Socialni dejnosti“*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- DELICHEVA, C., 2020. *Prakticheskoto obuchenie na studentite po Socialna pedagogika pogled „ot vytre navyn“*. Stara Zagora: Kota. ISBN: 978-954-305.
- PETKOVA, I.; PARVANOVA, J.; GOSPODINOV, V.; ILIEVA, M., 2019. *Stazhantskata praktika prez pogleda na studenti, uchiteli nastavnici i prepodavateli*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski. ISSN 2367-4644.
- TRASHLIEV, R., E. EVGENIEVA, 2008. *Prakticheska podgotovka na studenti ot napravlenie „Pedagogika“*. Sofia: D-r Ivan Bogorov. ISBN:978-954-316-066-2.

STUDENTS FROM THE “NON-FORMAL EDUCATION” STUDIES IN THE CONDITIONS OF THE INTERNSHIP PRE-GRADUATE PRACTICE – PREPARATION, INTRODUCTION, DEFENSE

Abstract. The article focuses the attention of a research team on the internship pre- graduate practice in Non-Formal Education. The importance of the problem, the framework of the practical training in the specialty, its place and importance, the organization and activities in the direction of the preparation, the introduction of the students and the defence of the pre-graduate practice are presented. Accordingly, a study was conducted with students from the specialty Non-Formal Education and its results are presented. A number of successes of the process in its current version of implementation and some possibilities for its refinement are outlined.

Keywords: pre-graduate practice; non-formal education; students, survey; interview; successes; improvement

Dr. Vladislav Gospodinov, Assoc. Prof.

WoS Researcher ID: AAM-4859-2021

ORCID iD: 0000-0003-2207-7722

Department of Theory of Education

Faculty of Pedagogy

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: v.gospodinov@fp.uni-sofia.bg

Dr. Galina Georgieva, Assist. Prof

WoS Researcher ID: AAL-7952-2021

ORCID iD: 0000-0003-0671-3880

Department of Didactics

Faculty of Pedagogy

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: g.georgieva@fp.uni-sofia.bg

Rumyana Georgieva-Ilieva, PhD Student

ORCID iD: 0009-0002-3730-1846

Department of Theory of Education

Faculty of Pedagogy

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: rumi_georg@abv.bg

Miroslava Slaveikova

Faculty of Pedagogy

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: mimi05_1999@abv.bg